

Mehmed-paša Sokolović i južnoslavenske identitetske politike tijekom XIX. stoljeća*

1. UVOD

Mehmed-paša Sokolović (Sokollu Mehmed Paša, 1506–1579) značajna je ličnost turske i svjetske historije. Rođen je u Bosni, u kršćanskoj obitelji. Kao mladić bio je obuhvaćen osmanskim sistemom devširme (tzv. “danak u krvi”) po kojem su kršćanska djeca u uzrastu 8–18 godina odvajana od obitelji, islamizirana, zatim pohađala škole kao “odžami-ogłani” te potom služila u Osmanskom Carstvu, bilo kao janjičari u turskoj vojsci ili kao službenici u carskom upravnom aparatu. Mehmed-paša Sokolović svoju službu u Osmanskom Carstvu otpočeo je kao vojnik u janjičarskim jedinicama. Isticao se u vojnim pohodima i polako se penjao unutar hijerarhije osmanske vlasti: bio je redom kapidžibaša (zapovjednik janjičarske carske dvorske garde), kapudan paša (admiral, zapovjednik mornarice), beglerbeg (guverner) Rumelije, vezir (član Porte), da bi posljednjih petnaest godina života, od 1565. do 1579, za vrijeme vladavine tri sultana zauzimaio najviši administrativni položaj u carstvu, položaj velikog vezira. Veliki vezir Sokolović je postao u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog, kada je Osmansko Carstvo bilo na svojem vrhuncu, a tijekom vladavine njegovih nasljednika Selima II. i Murata III. kao veliki vezir *de facto* je upravljao carstvom. Po ocjenama mnogih povjesničara bio je najmoćniji veliki vezir u cjelokupnoj osmanskoj historiji (Stavrianos 2000: 270; Agoston 2009: 513, 534–536; Casale 2010: 119–151). Kada je riječ o njegovom etničkom podrijetlu, iz perspektive turskih kroničara ono nije bilo važno s obzirom na inkluzivni karakter osmanske administracije, te se eksplicitno i ne navodi. S obzirom na to da su Turci koristili riječ “Bošnjaci” (*boşnaklar*) po regionalnom, a ne etničkom podrijetlu za sve one koji žive u Bosni, sukladno tome Mehmed-paša Sokolović je u knjigama turskih kroničara nazivan “Bosancem” odnosno “Bošnjakom” (Malcolm 1995: 147, Refik 2010: 6). Europski povjesničari se, pak, pri određivanju njegove etničke pripadnosti pozivaju na venecijanske i dubrovačke

arhive u kojima se nalaze izvješća u kojima se spominje Sokolovićevo kršćansko podrijetlo, a u zapadnoj historiografiji uglavnom je prihvaćena teza da je podrijetlo Mehmed-paše Sokolovića pravoslavno-kršćansko, odnosno srpsko (Bosworth 1997: 706; Agoston 2009: 383; Malcolm 1995: 46).

Može se reći da niti jedna ličnost južnoslavenskog podrijetla nije u svojem vremenu igrala toliko važnu političku ulogu na globalnoj razini kao što je to u svojem vremenu igrao Mehmed-paša Sokolović. Svijest o historijskom značaju Mehmed-paše Sokolovića kod Južnih Slavena s vremenom je rasla i dobivala razmjere legende koja se tijekom vjekova sačuvala u narodnom predanju i pjesmama. U narodnoj predaji Mehmed-paša Sokolović slavjen je kao najmoćniji čovjek Osmanskog Carstva, ali i kao velikaš koji i pored moći koju je posjedovao nikada nije zaboravio svoj zavičaj niti podrijetlo. U hrvatskim, bošnjačkim i srpskim narodnim pjesmama i predanjima isticana je činjenica da je štitio grad Dubrovnik, da je u zavičaju gradio mnoge zadužbine među kojima je i čuveni most preko Drine u Višegradu te da je odigrao presudnu ulogu u obnovi pečke patrijaršije 1557. godine. U hrvatskom primorju o Sokoloviću kao prijatelju i zaštitniku Dubrovčana pjevalo se u narodnim pjesmama, primjerice u pjesmama koje Baltazar Bogišić zabilježio u zborniku *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, objavljenom 1878. godine. To su pjesme “Kako paša prijatelj Dubrovčanom prista njima prid carem na dobro, ter ga nagovori da ne ide vojskom na Dubrovnik” i “Kako Jakob Marusković, poklisar dubrovački, oprijeli se caru turskom braneći slobodu grada Dubrovnika i kako paša Sokolović usta za njega” (Bogišić 1878: 220–222). O Mehmed-paši u bošnjačkoj usmenoj tradiciji svjedoče pjesme objavljene u zborniku Koste Hörmanna

* Ovaj rad je omogućen istraživačkom stipendijom Hankuk University of Foreign Studies 2017. (This research was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2017.)

Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini – sabrao Kosta Hörmann 1888–1889, kao što je primjerice pjesma “Zidanje ćuprije u Višegradu” (Hörmann 1976: 68–72). Legende i predanja u srpskoj usmenoj predaji o Mehmed-paši Sokoloviću, o gradnji mosta u Višegradu i drugome, zabilježio je Milenko M. Vukićević (Vukićević 1901: 63–75). U usmenoj predaji Mehmed-paša je predstavljan kao vladar moćnog svjetskog carstva i zaštitnik sunarodnjaka, ali se nije značajno isticalo niti diferenciralo njegovo etničko porijeklo. Dapače, on je na izvjestan način smatran figurom podjednako štovanom od svih lokalnih etničkih zajednica. O tome znakovito svjedoči i predanje po kojemu je njegov lik naslikan na fresci u pravoslavnom manastiru Pivi, u današnjoj Crnoj Gori. Naime, na jednom zidu u unutrašnjosti manastira naslikan je jedan dostojnik u turskoj odjeći, a narodno predanje tvrdi da je riječ o Mehmed-paši Sokoloviću. Manastir Piva sagrađen je 1572–1586, a sazidao ga je tadašnji mitropolit hercegovački Savatije Sokolović, koji će kasnije postati i pečki patrijarh. Njegov srodnik (stric) bio je Mehmed-paša Sokolović koji je po predanju novčano pomogao izgradnju manastira te je iz tog razloga, kao i u znak zahvalnosti zbog obnove pečke patrijaršije, u ovom manastiru naslikan njegov lik. Iako ne postoje pouzdane povijesne činjenice koje bi potvrđivale da je riječ o liku Mehmed-paše Sokolovića, narodno predanje o tome je bilo toliko snažno da je zabilježeno da su još u XIX. stoljeću Smail-aga Čengić (1780?–1840) i njegov sin Derviš-paša Dedaga Čengić (1823–1874), osmanski vojni zapovjednici i istaknuti Bošnjaci, često dolazili u pivski manastir, klanjali pred ovom freskom i nakon molitve ostavljali priloge manastiru (Nilević 1996: 192–193). Slučaj slikanja muslimanskog dostojnika u kršćanskom manastiru predstavlja izuzetak u lokalnoj kulturnoj historiji, ali istodobno svjedoči i o neobičnom statusu koji je u narodnom predanju imao Mehmed-paša Sokolović, podjednako štovana ličnost i u srpskoj i u bošnjačkoj zajednici.

Ali dok je u narodnim pjesmama i legendama kod svojih sunarodnjaka štovan i slavljjen kao polulegendarna ličnost, o historijskom Mehmed-paši Sokoloviću sve do konca XIX. stoljeća među Južnim Slavenima znalo se vrlo malo. O njegovom životu i karijeri govorile su turske kronike i europski, napose njemački povjesničari.¹

Tijekom XIX. stoljeća, najprije kod Srba, zatim kod Hrvata i na kraju kod Bošnjaka tekao je proces buđenja nacionalne svijesti. Unutar tog procesa, u kreiranju nacionalnog identiteta svaki od naroda stva-

¹ Među kroničarima i povjesničarima koji su pisali o Mehmed-paši Sokoloviću, od turskih izvora u knjigama XIX. stoljeća najcitiraniji je Ibrahim Pečevića i njegovo djelo *Tarihi-i Pečevi*, a od europskih autora njemački historičari Konstantin Jireček, Wilhelm Zinkeisen, Joseph von Hammer-Purgstall i drugi. Na njih se, pored ostalih, na primjer poziva i Hörmann (str. 588).

rao je svoje nacionalne historije utvrđujući povijesno pamćenje, nacionalne mitove i kulturno naslijeđe. Otud je bilo neminovno da i jedna tako krupna povijesna figura kao što je bio Mehmed-paša Sokolović dođe u fokus interesa novih i mladih intelektualnih nacionalnih elita tri južnoslavenska naroda – Srba, Hrvata i Bošnjaka. Jedna od važnih točaka pri tome bilo je pitanje Mehmed-pašinog nacionalnog identiteta, kako bi se u zavisnosti od toga njegova ličnost inkorporirala u pojedinačne nacionalne tradicije. U periodu između 1886. i 1901. godine, dakle u svega petnaestak godina, objavljene su tri historijske knjige koje prvi put na južnoslavenskim jezicima prikazuju život povijesnog Mehmed-paše Sokolovića. Najprije je u Zagrebu 1886. godine objavljena knjiga *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova* Ivana Kukuljevića Sakcinskog u okviru koje je dan i Mehmed-pašin životopis, zatim je 1900. godine u Sarajevu objavljena knjiga Safvet-bega Bašagića *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* u kojoj se autor osvrće na Mehmed-pašin život i djelo, a onda je u Beogradu 1901. godine objavljena knjiga Milenka M. Vukićevića *Znameniti Srbi Muhamedanci*² u okviru koje se nalazi i Sokolovićevo biografija. Ove tri publikacije su pisane iz tri različita nacionalna ugla – iz hrvatskog, bosanskog i srpskog – te je u njima stavljan različit akcent na Sokolovićevo nacionalno podrijetlo. U zavisnosti od stava u čiju nacionalnu tradiciju bi Sokolovića trebalo inkorporirati – hrvatsku, bošnjačku ili srpsku, on se u njima smatra Hrvatom, Bošnjakom i Srbinom. Sokolovićevo nacionalna pripadnost kod Kukuljevića je navedena kao hrvatska, kod Bašagića kao bošnjačka, a kod Vukićevića kao srpska. Tako su se preko ličnosti Mehmed-paše Sokolovića tri stoljeća nakon njegove smrti ukrstile nacionalne i identitetske politike Hrvata, Bošnjaka u Srba.

2. MEHMED-PAŠA KAO HRVAT

Kod Hrvata se nacionalna ideologija formira tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća na platformi afirmiranja hrvatskog jezika i otpora mađarskom nacionalizmu u okviru Habsburške monarhije. Nacionalni pokret Hrvata pod vodstvom Ljudevita Gaja (1809–1872) nije bio ekskluzivno hrvatski, već je istovremeno bio i južnoslavenski i panslavistički, o čemu svjedoči i njegov naziv ilirski preporod, izveden iz imena antičkih Ilira koje se uzimalo kao zbirni označitelj svih Južnih Slavena, odnosno “Jugoslavena”. Ilirci su bili pod snažnim utjecajem romantičarskih ideja Johanna Gottfrieda von Herdera, te su držali da je jezik osnovna točka nacionalnog identiteta. Sljedstveno tome smatrali su da, kako Hrvati i Srbi govore

² Reizdanje: *Znameniti Srbi Muslomani*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1906.

istim jezikom, dijelovi istog naroda – ilirskog, odnosno jugoslavenskog (Banac 1988: 81–83, 91–92). U pokušaju da promoviraju zajednički jezik Hrvata i Srba na štokavskoj osnovi, Ilirci se polovicom stoljeća približavaju sljedbenicima Vuka Karadžića koji su se zalagali za sličnu stvar sa srpske strane, što rezultira “Bečkim književnim dogovorom” 1850. godine. Ubrzo potom, međutim, dolazi do sve većih nesuglasica između Srba i Hrvata po jezičnom i nacionalnom pitanju. Kod Srba se javlja otpor prema ilirskom pokretu, zatim inzistiranje na srpskom imenu zajedničkog jezika, kao i negiranje uopće postojanja hrvatskog naroda, na tragu ideje Vuka Karadžića da su svi Južni Slaveni koji govore jednim jezikom Srbi, te da su sukladno tome Hrvati zapravo Srbi-katolici, a Bošnjaci Srbi-muslimani. S druge strane, paralelno s ilirizmom, kod Hrvata se sve jače javlja i ideja konstituiranja hrvatske nacije izvan panslavenskog i jugoslavenskog okvira. Ilirski pokret jednim dijelom evoluirao i iz njega se razvija ekskluzivno hrvatska nacionalna ideologija čiji najvatreniji zastupnik postaje Ante Starčević (1823–1896). Starčević je, uz Eugena Kvaternika, bio tvorac hrvatske integralne nacionalne ideologije koja je poricala ilirizam u svakom njegovom vidu i prvi javni protivnik Vuka Karadžića među Hrvatima (Banac 1988: 89). Starčevićeva nacionalna ideologija bila je panhrvatska, zasnovana na ideji da su Hrvati, pored Bugara, jedini politički narod među Južnim Slavenima te je, također isključujući konfesionalnost iz nacional-identitetskog kriterija, tvrdio da su svi Južni Slaveni koji govore hrvatskim jezikom Hrvati, dok su bosanski muslimani “najbolji Hrvati” (Banac 1988: 91–92, 339). Pod utjecajem Starčevićevog djelovanja i općih političkih gibanja, u drugoj polovici XIX. stoljeća ilirski pokret se gasi, a hrvatske nacionalne ustanove i izdanja koja su do tada nosili ilirsko ime dobivaju hrvatska imena. Primjerice, Matica ilirska godine 1874. mijenja ime u Matica hrvatska, a njen predsjednik tada postaje Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889), hrvatski povjesničar, književnik i političar, jedan od ideologa hrvatskog narodnog preporoda. Njegovo osnovno polje djelovanja bila je borba za hrvatski jezik, kao i historijska i kulturna baština hrvatskog naroda, a sve u cilju utvrđivanja i afirmiranja nacionalnog identiteta hrvatskog naroda (Kurelac 1994: 102). Kukuljević je bio politički aktivan u ilirskom pokretu sredinom XIX. stoljeća, i kao sljedbenik Ljudevita Gaja zalagao se za samostalnost Hrvatske i kulturno približavanje drugim južnoslavenskim narodima. Bio je prvi hrvatski političar koji je u Hrvatskom saboru 3. svibnja 1843. održao govor na hrvatskome jeziku. Bavio se kasnije i historiografijom u namjeri da Hrvati osvješćivanjem svoje prošlosti i povijesnog sjećanja utvrde svoj nacionalni identitet. U tu svrhu 1850. osnovao je prvi hrvatski znanstveni časopis *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku*, koji se bavio hrvatskom poviješću i kulturnim naslijeđem. Ovim, zatim leksikografskim i

drugim radovima postavio je temelje moderne historiografije u Hrvata XIX. stoljeća. S vremenom, Kukuljević se udaljio od ilirske platforme i ilirizam zamjenjuje hrvatstvom. Kada je Matica ilirska 1874. promijenila ime u Matica hrvatska, njen predsjednik tada postaje upravo Ivan Kukuljević Sakcinski (Kurelac 1994: 105, 110).

Kukuljević 1886. u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu objavljuje knjigu *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova – Niz životopisa*. Cilj ove knjige bio je, kako sam autor u uvodu kaže, da se na vidjelo iznesu životi hrvatskih velikana iz prošlosti koji su “svoju otadžbinu trajno proslavili” (Kukuljević 1886: 1). Kukuljević u knjizi predstavlja Hrvatsku kao svjetsku naciju koja sudjeluje u svim važnijim kulturnim i političkim događajima u Europi (Pederin 2013: 125). U knjizi se nalazi deset biografija poznatih ličnosti iz hrvatskih historije, a među njima i biografija Mehmeda Sokolovića (Kukuljević 1886: 73–97).

Važno pitanje za Kukuljevića je Mehmed-pašino nacionalno podrijetlo te na samom početku životopisa on kaže da je “pleme Sokolovića poznato od davnih vremena u Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini”, čime i Mehmed-pašu Sokolovića smješta u hrvatski nacionalni korpus. O Mehmed-pašinom podrijetlu i djetinjstvu Kukuljević kaže još da je njegova porodica bila plemićkog podrijetla, te da je njegov stric Makarije najprije bio iguman u jednom manastiru, a da je upravo svog strica Mehmed-paša učinio “patrijarkom bugarskim” (Kukuljević 1886: 73). Kako Kukuljević najprije navodi da Mehmed-paša pripada hrvatskom korpusu, a zatim spominje Mehmed-pašinog strica kao “igumana”, što je riječ koja se odnosi na pravoslavne svećenike, te kao “bugarskog” patrijarha, očito je da je autorov odnos prema nacionalnoj pripadnosti nije konfesionalno određen i da je blizak Starčevićevom konceptu hrvatske nacije, koji je pak utemeljen na idejama koje je ranije formulirao Pavao Ritter Vitezović (1652–1713), koji je hrvatsko ime protegnuo na sve Slavene (Banac 1988: 78–79).

Da bi slučaj Mehmeda-Sokolovića smjestio u historijski kontekst, Kukuljević navodi šest “Hrvata i Bošnjaka” koji su kao mladi odvedeni u Osmansko Carstvo, bili islamizirani i onda se uspeli na položaj vezira ili velikih vezira, kao i niza drugih osmanskih paša koji su bili hrvatskog podrijetla. Njihov utjecaj u Osmanskom Carstvu vidio se i u tome što je, kako Kukuljević piše, na dvoru Sulejmana Veličanstvenog uz turski i arapski jezik, dvorski jezik bio i hrvatski. To je olakšavalo komunikaciju i habsburških poslanika na osmanskom dvoru koji su većinom bili, kako Kukuljević kaže, Hrvati i Slovenci (Kukuljević 1886: 74–75).

U biografiji Mehmed-paše Sokolovića Kukuljević naročitu pažnju posvećuje bici kod Sigeta 1566, u kojoj je vođa sigetskih kršćanskih branitelja bio hrvatski ban Nikola Zrinski, dok je ključnu ulogu u osmanskoj pobjedi odigrao Mehmed-paša Sokolović. Siget-

ska bitka je inače iznimno važan povijesni događaj u konstruiranju hrvatskog nacionalnog identiteta.³ Kukuljević piše:

Kao što bijaše duša branitelja Hrvat Zrinski, tako bijaše uz stara boležljiva sultana Sulejmana duša obsadnika Hrvat Sokolović, a u vojsci veća strana Janjičara poriekla hrvatskoga, srbskog i bugarskog. Ovo ne bijaše žalibože prvi put, da se slavni muževi jednoga slovanskog plemena boriše u protivnih taborih, ne za svoju, nego za tuđu svrhu. Ne bijaše tu jedina vjera poticalo krvave borbe, nego s jedne strane interesi države turske, s druge ugarski i austrijski... Sokoloviću posluži sreća, te je velikom silom nadvladao svoga po krvi i plemenu brata, koga ostavi na cjedilu carska njemačka i ugarska vojska... Ali pod zidinami sigetskim ostadoše mrtvi i ban hrvatski i najveći sultan turski, kao što na Kosovu polju pade pokraj cara Lazara i silan Murat. (Kukuljević 1886: 83)

Kukuljević dakle Sigetsku bitku uspoređuje s Kosovskom bitkom između Srba i Turaka 1389. po tome što su i u jednoj i u drugoj obje vojskovođe zaraćenih strana poginule, sultan Murat i srpski knez Lazar u Kosovskoj, odnosno Nikola Zrinski i sultan Sulejman (prirodnom smrću) u Sigetskoj.⁴ Opisujući kasnije Mehmed-pašinu smrt, Kukuljević navodi da je on prije ubojstva tražio da mu njegov konjušar Hasan-beg čita upravo iz historije o *Boju na Kosovu polju*: “Kad Hasan pročita, kako je Murat I. pao od noža Miloša Obilića, stane Sokolović moliti iz korana prvu suru za dušu Muratovu. Za tim reče: ‘Dao Bog, da i mene tako nestane’” (str. 95).

Kao što je navedeno, Kukuljević kao dvije suprotstavljene figure u Sigetskoj bici vidi Hrvata bana Nikolu Zrinskog, koji je bio “duša branitelja”, i Hrvata Sokolovića koji je bio “duša obsadnika”, te je za njega Sigetska bitka bila tragično bratoubilačka, jer su se u njoj većim dijelom tukli Hrvati između sebe, jedni na osmanskoj, drugi na austro-ugarskoj strani, a na koncu ove bitke Sokolović je pobijedio “svoga po krvi i plemenu brata” (Kukuljević 1886: 83).

Da bi još više istakao bratoubilački karakter bitke i tragični položaj i Sokolovića i Zrinskog, Kukuljević ističe da Sokolović, nakon što je pogubio Zrinskog, njegovu odsječenu glavu nije oskrnavio i koristio je kao ratni trofej, već ju je poslao udovici Zrinskog u

³ Sigetska bitka često se navodila kao mitsko mjesto hrvatske povijesti, ali je u prvoj polovici XIX. stoljeća bila uzimana i u kontekstu ilirske ideologije. Tako je, na primjer, u *Danici ilirskoj* br. III/8 1837. godine, M. Topalović, “Ilir iz Slavonije”, u pjesmi “Sigetu gradu” opjevao poraz kršćanskih branitelja grada koje je usporedio s Leonidinim Spartancima kod Termopila, i pjesmu završava stihovima “Kad šaka Ilirah, kad toliko može, / Šta bi učinili šta, da svi se slože” (str. 8).

⁴ Kada govori o kosovskoj bici Kukuljević izbjegava staviti pridjev “srpski” uz ime “cara Lazara”, ostavljajući otvorenom mogućnost da se Lazar smatra i hrvatskim carem. I ovo je tragu pan-hrvatske ideologije Ante Starčevića, koji je u Hrvate ubrajao i srpsku srednjovjekovnu vladarsku dinastiju (Banac 1988: 91–92, 339).

Čakovec, što je za njega dokaz Sokolovićeve viteške geste prema suplemeniku (Kukuljević 1886: 84).⁵

U zaključku životopisa Kukuljević Sokolovića naziva “najslavnijim velikim vezirom carstva osmanskog”, koji je “za tri sultana držao kao čvrsti stup ogromnu državnu zgradu, koja se proširila u tri svieta”, i koja se “po njegovoj smrti stala rušiti”, zbog čega ga veličaju i Istok i Zapad (Kukuljević 1886: 95). “On ide u red najslavnijih muževa našega naroda”, koji je “rado podupirao svoje suplemenike, koje je povisivao na velike časti. S toga nije čudo, da i dugo poslije njega jugoslavjenski odpadnici bijahu podjedno najčvršći stupovi propadajućeg osmanskog carstva” (Kukuljević 1886: 97).

Kukuljević dakle smatra da je Mehmed-pašina sudbina bila velika, jer ga “veličaju i Istok i Zapad”, ali i tragična jer je bio primoran da služi interesima tuđinske države, protiv svojih sunarodnika. Ovdje Kukuljević u skladu s intencijama svog djela projicira devetnaestovjekovni koncept nacionalne države u XVI. stoljeće, a tvrdnju da Mehmed-paša služi “tuđu” državu zasniva na njegovom podrijetlu a ne na povijesnim okolnostima i činjenicama.

3. MEHMED-PAŠA KAO BOŠNJAK

Za prvu točku bošnjačkog nacionalnog buđenja uzima se neuspjeli ustanak Husein-kapetana Gradašćevića 1831. godine protiv reformi koje je osmanska vlast pokušala da sprovede u Bosni i Hercegovinu, te njegov zahtjev za autonomijom u okviru Osmanskog Carstva (Malcolm 1995: 121). Povlačenjem Osmanskog Carstva iz Bosne i Hercegovine i njenom okupacijom 1878. od strane Austrougarske, počinje snažan nacionalni pokret bošnjačkih intelektualaca u cilju konstituiranja bošnjačke nacije, pokret koji sa svoje strane podupire Benjamin von Kallay, od 1882. do 1903. austrijski guverner Bosne i Hercegovine.⁶

⁵ Uloga Mehmed-paše Sokolovića u sigetskoj bici tema je spjeva *Vjerne sluge* objavljenog u Zagrebu 1898. godine. Autor je Osman beg Štafić, što je muslimanski pseudonim koji je koristio hrvatski pjesnik Krsto Pavletić. Riječ je o povijesnom epu koji sigetsku bitku, upravo na Kukuljevićeovom tragu, i ovaj tursko-kršćanski sukob tumači kao sukob braće različite vjere. Takav stav dobiva i svoje utjelovljenje u fabularnoj liniji o ljubavi Mehmed-paše Sokolovića i kćerke Nikole Zrinskog Anke. “Eksponirajući tezu koja je istaknuta već u naslovu djela – tezu o Hrvatima koji su tuđincu uvijek bili vjerni sluge – angažirani demokratski epski pripovjedač epa već odavno kanoniziranu i posvećenu epsku temu hrvatske povijesti i kulture tumači s aspekta realne politike i političke suvremenosti, kao i s pozicija modernijih i demokratskih razumijevanja vjere, nacije, naroda, nacionalne povijesti i nacionalne geopolitke” (Fališevac 2001: 81).

⁶ Godine 1883, u skladu s Von Kallayevom politikom, za službeni jezik Bosne i Hercegovine bio je proglašen bosanski jezik, a kontinuirano se promoviraju bošnjačke kulturne institucije (Imamović 1998: 374–383; Hadžijahić 1990: 117–154; Banac 1988: 336).

Jedan od najistaknutijih intelektualaca bošnjačkog nacionalnog preporoda bio je pjesnik, političar i povjesničar Safvet-beg Bašagić (1870–1934) (Hadži-jahić 1990: 145–147). Bašagić je u formuliranju bošnjačkog nacionalnog kontinuiteta povlačio historijsku vertikalu koja je vodila do srednjovjekovnih bosanskih bogumila čiji su potomci prihvatili islam, a potom kao bosansko plemstvo vjekovima čuvali lokalnu tradiciju i identitet različit kako od susjednih Hrvata i Srba, tako i u odnosu na maloazijske Turke (Rizvić 2005: 329). Pored toga što je isticao bošnjačku autohtonost, Bašagić je pokazivao i težnje da bošnjački nacionalni koncept smjesti u širi okvir, najprije u slavenski, navodeći da su Bošnjaci “tek mala grana velikoga stabla Slavijana” (Rizvić 2005: 328), čime je podvlačio razliku Bošnjaka u odnosu na azijske Turke. Bašagić je držao da je Bosna tijekom povijesti u okviru Otomanskog Carstva bila “država u državi”, odnosno da je imala slobodu i samostalnost sve do polovice XIX. stoljeća, kada je Omer-paša Latas “provalio s nizamom, poharo ih, uništio i svojom bizantinskom lukavosti lišio samostalnosti i svih prava. Prije njega, Herceg-Bosna uvijek je bila država u državi, kojom su samo u ime sultanovo upravljali Bošnjacima povoljni namjesnici ili vlastiti sinovi” (Bašagić 1900: 18).

Iako Bašagić smatra da su Bošnjaci autohtona i samosvojna nacionalna grupacija, on ipak ne zadržava potpunu ekvidistancu prema srpskom i hrvatskom nacionalizmu koji su pokazivali tendenciju da Bošnjake inkorporiraju u svoje nacionalne korpuse. Smatrajući da je hrvatski nacionalni koncept otvoreniji i kulturno integrativniji od srpskog, Bašagić je pokazivao simpatije prema Starčevićевой hrvatskoj nacionalnoj ideologiji koja je, osim što je bila panhrvatska i antisrpska, bila i turkofilska (Banac 1988: 338–341). Tako je Bašagić tako u jednoj pjesmi naveo: “hrvatskog jezika šum, / može da goji, / može da spoji / Istok i Zapad, / pjesmu i um” (Rizvić 2005: 88).

Kako bi kodificirao bošnjačku nacionalnu historiju, Safvet-beg Bašagić je 1900. godine u Sarajevu objavio knjigu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. U njoj je Bašagić dao pregled historije Bosne i Hercegovine od pada bosanske srednjovjekovne kraljevine pod osmansku vlast 1463, pa do 1850. godine i dolaska Omer-paše Latasa koji je ukinuo autonomiju Bosne. Knjiga nije obuhvatila i povijest srednjovjekovne Bosne, već je pisana, kako sam autor kaže, s ciljem da se pruži kratka historija islamskog elementa u Bosni i Hercegovini (Bašagić 1900: 174), kao jednog od najvažnijih konstituenata bošnjačkog identiteta.⁷

⁷ U vrijeme osmanske vlasti ključna točka razlikovanja naroda u Bosni i Hercegovini bila je konfesionalna, a ne etnička. “Turci su zapravo koristili riječ ‘Bošnjaci’ (*bosnaklar*) za sve one koji žive u Bosni, ali na domaćem jeziku Bošnjacima su se zvali bosanski muslimani”, konstatira Noel Malcolm. “Katolici su sami sebe zvali Latini ili kršćani... a pravoslavni su se zvali Vlasi ili hrišćani” (Malcolm 1995: 147).

U svojoj knjizi Safvet-beg Bašagić u tom smislu značajno mjesto daje Mehmed-paši Sokoloviću, stavljajući njegovu pojavu u kontekst svjetske, osmanske i bošnjačke historije (Bašagić 1900: 40–43). Govoreći o Sokolovićevom nacionalnom podrijetlu, Bašagić ga smatra Bošnjakom. Pozivajući se na kronike bošnjačkog povjesničara Saliha Sidkija Muvekita Hadžihuseinovića koji je pisao na turskom jeziku i u čiji je rukopis imao uvid, Bašagić navodi da je Mehmed-pašin otac bio musliman po imenu Ahmed beg Sokolović, što je potvrđeno na vakufnami (zadužnoj povelji) koju je Mehmed-paša lično potpisao. Bašagić svoje tvrdnje o bošnjačkom podrijetlu Sokolovića zasniva i na činjenici da, kada je riječ o Bosni, u odžami-oglane nisu odvođena samo kršćanska djeca. Tu činjenicu potkrjepljuje “janjičarskim zakonikom” koji citira na osnovu prijepisa iz 1724, pronađenog u knjižnici Vranicana u Makarskoj, a po kome su, za razliku od ostalih osmanskih pokrajina u kojima su u odžami-oglane uzimana isključivo kršćanska djeca, u Bosni uzimana samo muslimanska djeca. Razlog tome je što su po dolasku Osmanlija svi Bošnjaci-bogumili, koji su činili većinu naroda u Bosni, primili islam⁸: “Glasoviti naši djedovi potomci su ratobornih bogumilskih velikaša, a ne kršćanske djece, kako se to do sada mislilo u Europi” (Bašagić 1900: 19) Tvrdnje da je Mehmed-paša bio kršćanskog podrijetla Bašagić smatra “naklapanjima”, odnosno izmišljotinom venecijanskih poslanika osmanskom dvoru na koju su se kasnije pozivali njemački povjesničari poput Zinkeisena i drugih (Bašagić 1900: 41). U svojoj kasnijoj knjizi, biografskom leksikonu *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, objavljenoj 1931. u Zagrebu, Bašagić daje i bibliografsku natuknicu o Mehmed-paši Sokoloviću, i u njoj, revidirajući prethodni sud, navodi da je Mehmed-paša bio kršćanskog plemićkog porijekla (Bašagić 1931: 48).

Bašagić u *Uputi* ističe da je Mehmed-paša Sokolović po značaju za bošnjački narod najznačajnija ličnost, uz prvog bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića (1338–1391), da je u osmanskoj povijesti najznačajnija ličnost koja je u svoje vrijeme bila “moćnija od sultana”, dok u svjetskoj historiji spada u red najvećih državnika i diplomata. “U ovo vrijeme naša je grudica igrala prvu ulogu u širokome turskome carstvu”, kaže Bašagić, ističući da je bošnjački narod iznjedrilo jednu takvu značajnu ličnost:

To je onaj Sokolović, koji je ozbiljno snovao o panislamiističkoj državi, a da to postigne odlučio bješe na jugu

⁸ Mehmed Remzi Delić, kao priređivač i prevoditelj biografije Mehmed-paše Sokolovića koju je napisao turski povjesničar Ahmed Refik, da bi argumentirao ovu činjenicu navodi riječi turskog kroničara Šemadani Zadea (Suleyman Şemdanizade): “Kad je Bosna osvojena, svi su odmah prešli u islam i zamolili cara da se od njih, putem divširme, kupe djeca” (Refik 2010: 7).

prokopati Sueski kanal, a na sjeveru spojiti Don sa Volgom, da pospiješi komunikaciju među Carigradom, Indijom i Turanom. To je onaj Sokolović, koji je moć turske carevine iza Sulejmana uzdržo na visini sve do zadnjeg časa, da se od njegove smrti računa nazadak iste, a ne od smrti Sulejmanove... (Bašagić 1900: 40–41)

Ovakvim ocjenama Bašagić uspostavlja Mehmed-pašu Sokolovića ne samo kao jednu od najznačajnijih ličnosti svjetske i bošnjačke povijesti, već i ličnost koja je u temeljima bošnjačkog nacionalnog identiteta. Kada kaže: “Sokolović nam je učinio, da smo zaigrali prvu ulogu u smjesi naroda turske carevine, da iza njega sinovi iz naših krajeva još pola vijeka tresu sudbinom ogromne države”, Bašagić ističe činjenicu da Sokolović nije zaboravio svoj zavičaj i podrijetlo, da je gradio zadužbine te da je mnogim članovima svoje porodice i njihovim potomcima omogućio sudjelovanje u visokim krugovima osmanske vlasti.

Navodeći Mehmed-pašine državničke podvige, Bašagić piše: “U Sokoloviću je izvor veličine našega ponosa, koji je tri vijeka prkosio istoku i zapadu” (Bašagić 1900: 42). U stavu da je bošnjački narod “tri vijeka prkosio istoku i zapadu”, i to nadahnjujući se Sokolovićevom koji je “izvor veličine našeg ponosa”, Bašagić podcrtava autonomiju i autohtonost bošnjačkog elementa koji nije Istok (Azija), ali nije ni Zapad (Europa), i koji posjeduje tristogodišnju tradiciju otpora svakoj sili koja ima namjeru istisnuti ukorijenjene vrijednosti i uvede nove, ma koliko ta sila bila velika i dolazila ona bilo s Istoka ili sa Zapada. Da bi ilustrirao prkos Bošnjaka Istoku i Zapadu, Bašagić navodi dvije krajnje točke bosanske povijesti koje kronološki uokviruju njegovu *Uputu*. Kao primjer otpora zapadnim utjecajima Bašagić navodi otpor bosanskih bogumila pokušajima da se oni prevedu u katoličku vjeru, što je rezultiralo njihovim islamiziranjem, jer su “aristokratska islamska načela, koja zabacuju svaku popovštinu, svakako više prijala ponosu bogumilskih velikaša, nego katolicizam, koji crkvi i sveštenstvu prisvaja svu vlast nad pojedincem i cijelim narodom” (Bašagić 1900: 18). S druge strane, kao primjer otpora istočnim utjecajima Bašagić navodi otpor bošnjačkih prvaka osmanskom vojskovođi Omer-paši Latasu “zakletom dušmanu bosanskih muslimana”, kako ga naziva, koji je polovicom XIX. stoljeća kao izaslanik sultana Abdula Medžida I. u Bosni nasilno provodio reforme (“tanzimat”) i time uništio samostalnost Bosne (Bašagić 1900: 18, 166–174).

Bašagić, međutim, kao i Kukuljević, projicira devetnaestovjekovni koncept nacionalne ideologije u XVI. stoljeće, u njegovom slučaju bošnjačke, što je očito u njegovoj tvrdnji da je po ugledu na Mehmed-pašu, kao na uzornog Bošnjaka, bošnjački narod “tri vijeka prkosio istoku i zapadu”, iako je Mehmed-paša, kao lojalni podanik Osmanskog Carstva, bio nedvosmisleno čovjek (islamskog) Istoka nasuprot (kršćanskog) Zapada.

Za razliku od Kukuljevića, Bašagić u *Uputi* ne ističe niti navodi činjenice iz Sokolovićeve biografije koje bi mogle ukazati na poveznice s drugim južnoslavenskim narodima, Hrvatima ili Srbima, kao što je njegovo eventualno kršćansko podrijetlo, obnova pečke patrijaršije ili sigetska bitka, što je i razumljivo s obzirom na svrhu s kojom je knjiga pisana i njen kontekst. Bašagić Sokolovićevo bošnjaštvo ističe u smislu afirmiranja bošnjačkog identiteta kao različitog kako u odnosu na Srbe ili Hrvate, ali i u odnosu na šire civilizacijske koncepte Istoka i Zapada koji su širi od opozita islam-kršćanstvo, a koje i ovoga puta iz svojeg vremena projicira u XVI. stoljeće. Mehmed-paša Sokolović u tom smislu kod Bašagića, kao i kod drugih bošnjačkih intelektualaca, nije samo moćni Veliki vezir Otomanskog Carstva, već Bošnjak koji simbolizira specifičan kulturno-historijski granični položaj bošnjačkog naroda koji se nalazi između Istoka i Zapada (Rizvić 2005: 88).

4. MEHMED-PAŠA KAO SRBIN

Početak XIX. stoljeća dolazi do nacionalnog buđenja Srba i njihove borbe za neovisnost od Osmanskog Carstva. U formuliranju nacionalne ideologije značajnu ulogu odigrao je Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864). Pod snažnim utjecajem romantičarskih ideja Karadžić izjednačava jezik i nacionalnosti te za njega svi Južni Slaveni koji govore istim jezikom pripadaju istom narodu, kako oni pravoslavne, tako i oni katoličke i muslimanske vjeroispovijesti, te su po njemu Hrvati zapravo Srbi-katolici, a Bošnjaci su Srbi-muslimani. Karadžićevu ideju formuliranu u krilatici “Srbi svi i svuda”, kako je glasila njegova studija objavljena u knjizi *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* u Beču 1849. godine, prihvatio je srpski političar Ilija Garašanin i uzeo je kao osnovicu službenog srbijanskog nacionalnog programa iskazanog u *Načertaniju* 1844. godine (Banać 1988: 84–87). Srbija je na Berlinskom kongresu 1878. međunarodno priznata kao neovisna država. Nakon toga u Srbiji i nastaje prvi neovisni prosvjetni sistem, koji je osmislio 1881. Stojan Novaković i po kojemu su školski udžbenici pisani tako tako da podržavaju ostvarivanje nacionalnih interesa. Za Srbe jedan od ključnih formuliranih nacionalnih interesa bilo je oslobođenje srpskog naroda koji je živio pod turskom i austrougarskom vlašću i njegovo ujedinjenje sa Srbijom (Jelavich 1992: 257). Milenko M. Vukićević (1867–1935), srpski povjesničar i pisac udžbenika povijesti za srbijanske škole, u skladu s proklamiranim Vukovim “jezičnim nacionalizmom” i srbijanskom državnom politikom, u svojim je udžbenicima pisao da su srpske zemlje sve one u kojima se govori srpskim jezikom, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Drugim riječima, po Vukićeviću u Bosni je živio samo jedan narod, srpski, koji je podijeljen u tri

vjere – katoličku, pravoslavnu i muslimansku (Kapo 2012: 89).⁹

U skladu sa službenom srbijanskom politikom i svojim uvjerenjima, Vukićević je pristupio i pisanju knjige *Znameniti Srbi Muhamedanci*, koja je 1901. objavljena u Beogradu. Knjiga se sastoji od četiri biografije istaknutih bosanskih muslimana koje Vukićević drži Srbima, a prvo i najznačajnije mjesto u ovoj knjizi zauzima biografija Mehmed-paše Sokolovića (Vukićević 1901: 1–75). Kao izvore, Vukićević u knjizi navodi, pored ostalih, i Bašagićevu *Kratku uputu* (Vukićević 1901: 9), kao i Kukuljevićevu biografiju Mehmeda Sokolovića (Vukićević 1901: 6), koju često parafrazira.

U svojoj knjizi Vukićević nije dao samo biografiju Mehmed-paše Sokolovića, već navodi i srpska narodna predanja i pjesme o njemu, koje bi trebale poduprijeti njegovu namjeru o inkorporiranju Mehmed-paše Sokolovića, kao i općenito bosanskih muslimana, u srpski nacionalni korpus (Vukićević 1901: 63–75).

Vukićević na početku biografije Mehmed-paše Sokolovića navodi činjenicu da je Sokolović bio podrijetlom Srbin te da mu je kršteno ime bilo Bajobajica. Pri tome se poziva na izvješća venecijanskih poslanika na Porti, među kojima i na riječi Andree Badoara, koji je 1573. u svom izvješću eksplicitno naveo da je Sokolović po narodnosti Srbin – “*di nazione serviano*” (Vukićević 1901: 2). Na više mjesta Vukićević ističe da Sokolović, iako jest primio islam, nije zaboravio svoje srpsko podrijetlo.

Pripovijedajući život i sudbinu Mehmed-paše Sokolovića, Vukićević kombinira historijske izvore s narodnim predanjima. On opisuje Mehmed-pašino djetinjstvo i boravak u pravoslavno-manastiru Mileševi, odakle je kao šesnaestogodišnjak odveden u Istanbul gdje je primio islam. Kao što Kukuljević navodi i druge Hrvate i Bošnjake koji nakon islamiziranja postigli veliki ugled i karijeru u Osmanskom Carstvu, tako i Vukićević navodi istaknute ličnosti srpskog podrijetla. Kao i Kukuljević za Hrvate, tako i Vukićević skreće pažnju na tragičnu sudbinu Srba koji su ratovali za račun tuđih imperija:

Srbi bijahu upravnici carstva, Srbi bijahu admirali, i zapovjednici suhozemne vojske u ono vrijeme kada turska država dospje na vrhunac svoje snage. Zaista, čudna sudba srpskoga naroda! Jedni, kao muslomani, dizahu na vrhunac silu Turskoga Carstva. Drugi, kao kršćani, tukoše i boriše se s Turcima i prosipahu svoju krv za Mlečice, Ugre i Austriju. A za sebe? (Vukićević 1901: 18–19)

Kao što slično čini i Kukuljević, ovim riječima i Vukićević ističe da su se istaknuti Srbi borili na suprot-

nim stranama za interes tuđinskih država, pri čemu se implicitno podrazumijeva da su svi Južni Slaveni pripadnici srpskog naroda.

Vukićević dosta pažnje posvećuje i bici kod Sigeta 1566, opisujući je na sličan način kao i Kukuljević. I on suprotstavlja u toj bici kao ključne protagoniste Mehmed-pašu Sokolovića i Nikolu Zrinskog koga naziva “sigetskim sokolom”. Skoro istovjetnim riječima kao i Kukuljević, Vukićević kaže: “Sila bješe na strani Sokolovićevoj, on nadvlada brata po krvi i jeziku, kojega nemačka i ugarska vojska bijaše ostavila samom sebi i mirno gledaše sve napore Nikole Zrinjskog, a ne padaše joj ni na um, da mu pomogne” (Vukićević 1901: 22–23). Vukićević, kao i Kukuljević, sukob Zrinjskog i Sokolovića vidi kao bratoubilački, s implicitnom tezom da su Srbi i Hrvati “braća po krvi i jeziku”, koji su se u ovoj bici sukobili za račun tuđih sila kojima služe, austrijskoj i turskoj carevini.

Kao i Kukuljević, i Vukićević koristi Sokolovićev slučaj da istakne da vjeroispovijest nije uvjet nacionalnog identiteta. Dok za Kukuljevića islam nije prepreka za pripadanje hrvatskom nacionalnom korpusu, tako i Vukićević smatra da ni srpska nacionalnost nije religiozno uvjetovana. Oba autora za svoj primjer uzimaju Mehmeda Sokolovića. Na isti način kao Kukuljević, i Vukićević, samo sa srbijanskih pozicija, u skladu s ideološkim intencijama svog djela projicira devetnaestovjekovni koncept nacionalne države u XVI. stoljeće.

Vukićević opisuje i smrt Mehmed-paše Sokolovića skoro na istovjetan način kao i Kukuljević. I on navodi priču da je pred smrt Mehmed-paša tražio da mu njegov konjušar Hasan-beg čita povijest o kosovskom boju, ali Vukićević to koristi da umetne da se u tom trenutku Mehmed-paša:

[...] sećao i mesta rođenja, i naroda iz čije sredine je ponikao. I kad mu Hasan-beg pročita kako je Murat I. pao od noža Miloša Obilića, Sokolović kleče i stade se moliti Alahu. Svršivši molitvu reče: “Neka da Bog, da i mene tako nestane sa ovoga svijeta.” (Vukićević 1901: 34).

U ovoj epizodi, s Vukićevićevim umetkom, sadržana je ambivalencija Mehmed-pašino dvostrukog srpsko-turskog identiteta, onako kako je autor vidi. Kako bi još pojačao srpsku komponentu, Vukićević naročitu pažnju posvećuje obnovi pečke patrijaršije 1557. godine.

Obnova pečke patrijaršije je jedan od ključnih događaja srpske nacionalne povijesti jer je njome stvoren okvir za očuvanje nacionalnog identiteta pod osmanskim vlašću. U vrijeme u kojemu srpska nacionalna država nije postojala, jedini kohezivni faktor bila je pravoslavna crkva koja od pada srpske srednjovjekovne države do obnove pečke patrijaršije više od jednog stoljeća nije postojala (Stavrianos 2000: 240). Povijesno, čin obnove pečke patrijaršije uklapao se u tadašnji politički koncept liberalnog odnosa Osman-

⁹ O Vukićevićevom radu vidi: Jelavich, Charles 1988. “Milenko M. Vukićević: from Serbianism to Yugoslavism”, *Historians as Nation-Builders – Central and South-East Europe* (ur. Dennis Deletant, Harry Hanak), London: Macmillan Press: 106–133.

skog Carstva u odnosu na neislamske konfesije, pri čemu je čak pravoslavno kršćanstvo bilo favorizirano u odnosu na katoličko, i to iz političkih razloga, odnosno ratova koje je Osmansko Carstvo tijekom XVI. stoljeća vodilo s katoličkim Zapadom (Stavrianos 2000: 103–104). Ulogu Mehmed-paše Sokolovića u obnovi pečke patrijaršije, kao i činjenicu da je jedan član njegove obitelji imenovan za srpskog patrijarha, srpski povjesničari uzimaju kao dokaz da je on u identitetskom smislu pokušavao i uspijevao pomiriti naslijeđeni i stečeni identitet, i to ne na nivou osobne sudbine i psihologije, nego u konkretnim djelima i aktivnostima (Samardžić 1971: 103–107).

Nakon obnove pečke patrijaršije, za prvog patrijarha imenovan je Makarije Sokolović, za koga izvori tvrde da je bio Mehmed-pašin rođak, dok Vukićević navodi da je bio Mehmed-pašin brat. Na ovom mjestu Vukićević za Makarija i Mehmed-pašu govori, ističući to kurzivom: “*I ako ih razdvajate vjera i položaj, spajate ih krv, vezivate ih majčino mlijeko i divan materinski jezik... Oba brata ne samo da bijahu Srbi, već i osjećahu srpski*” (Vukićević 1901: 34). Iz ovih riječi jasna je Vukićevićeva osnovna intencija da u činu podrške obnovi pečke patrijaršije Mehmed-pašu Sokolovića ugradi u dio srpske nacionalne povijesti kao Srbina. To je uočljivo i na drugim mjestima. Tako primjerice, pozivajući se na Konstantina Jirečka, Vukićević navodi da je Mehmed-paša bio “u potaji srpski *patriota*” (Vukićević 1901: 44).

O širim autorovim intencijama, u zaključku Sokolovićeve biografije, Vukićević navodi:

Srbin može biti i dobar musloman, pa da mu to ništa ne smeta da voli svoj narod, da mu ništa ne stoji na putu, da se i sam Srbinom zove. Ovo bi trebalo dobro da shvate i uvide Srbi Muhamedovci u Bosni i Hercegovini. (Vukićević 1901: 44)

U ovim rečenicama razvidno se očituje ideološki okvir Vukićevićevog teksta i njegova politička namjera. Koristeći kao primjer slučaj Mehmed-paše Sokolovića, Vukićević širi svoju osnovnu tezu i tvrdi da vjeroispovijest nije osnova srpskog nacionalnog identiteta te da i bosanski muslimani “mogu” pripadati korpusu srpskog naroda, ukoliko slijede primjer Mehmed-paše Sokolovića.

5. ZAJEDNIČKE TOČKE

Tijekom nacionalnog konsolidiranja južnoslavenskih naroda krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, Kukuljević, Bašagić i Vukićević pišu tri historijske studije u kojima daju tri različita pogleda na nacionalni identitet Mehmeda Sokolovića. Za jednoga je Mehmed-paša Hrvat, za drugoga Bošnjak, a za trećega Srbin. Međutim, pored različitog pogleda na Sokolovićeve nacionalnu pripadnost, među ova tri autora postoje i neke zajedničke točke. Ono što je zajedničko i Kukuljeviću i Bašagiću i Vukićeviću u njihovom

kontekstualiziranju ličnosti Mehmed-paše Sokolovića u odnosu na njihova nacionalno-ideološka stajališta, jest sljedeće:

– sva tri autora ističu nesporni povijesni značaj i veličinu Mehmed-paše Sokolovića na globalnoj razini, izvan lokalnog okvira;

– sva tri autora ističu tragičnost njegove sudbine jer je do te veličine mogao doći jedino služeći interesima tuđinske države;

– sva tri autora ističu da se Mehmed-paša, iako je prihvatio islam, bio lojalan podanik i najmoćniji čovjek Osmanskog Carstva, nije sasvim odrekao podrijetla i nije u potpunosti preuzeo novi identitet te da sljedstveno tome nije do kraja pripadao Istoku, kao što nije pripadao ni Zapadu;

– sva tri autora ističu da je, svjestan svojih korijena, Mehmed-paša Sokolović činio sve da usprkos okolnostima olakša položaj svojih sunarodnjaka i pomogne im, bili oni Srbi, Hrvati ili Bošnjaci.

Ova zajednička stajališta Kukuljevića, Bašagića i Vukićevića svoje porijeklo imaju u njihovoj osnovnoj nacionalno-ideološkoj intenciji. Sva tri autora, naime, u svojim djelima ne nastupaju s pozicije objektivnog povjesničara koji nastoji vjerno rekonstruirati događaje i njihov kontekst i povijesni značaj, već kao nacionalni ideolozi daleku povijest konstruiraju s pozicija potreba svojih nacionalnih ideologija i politika. Politiku, odluke i geste Mehmed-paše Sokolovića oni i ne pokušavaju promatrati i tumače ih iz konteksta XVI. stoljeća i imperijalnih interesa Osmanskog Carstva kojima je Mehmed-paša vjerno i iznimno uspješno služio, tako da, primjerice, ostaju u sjeni činjenice da Mehmed-paša nije gradio zadužbine samo u Bosni, već diljem Osmanskog Carstva, i to ljepše i raskošnije; da su privilegije i zaštita koje je Mehmed-paša Sokolović davao Dubrovniku bile u prvome redu motivirane osmanskim imperijalnim interesima, a ne Mehmed-pašinom sentimentalnošću prema sunarodnjacima; da je njegova odluka da dozvoli obnovu pečke patrijaršije bila dio šire politike i interesa Osmanskog Carstva koje je Mehmed-paša samo sprovodio.

Međutim, Kukuljević, Bašagić i Vukićević u svoje vrijeme bili su istaknuti nacionalni intelektualci koji su radili na promoviranju nacionalnih ideologija svojih naroda, na kreiranju “političkih nacija” kao nositelja suvereniteta neovisnih nacionalnih država kojima se u to vrijeme težilo (Hobsbawm 1990: 46–79) te su sukladno tome i pristupili kontekstualiziranju života i nacionalnog podrijetla Mehmed-paše Sokolovića. Povijesni kontekst je pritom odredio i njihova stajališta. Kod Hrvata u drugoj polovici XIX. stoljeća, nakon gašenja Ilirskog pokreta ideju panslavenskog i jugoslavenskog nad-identiteta smijenila je ideja hrvatske političke nacije koja bi isključivala Srbe, a u sebe inkorporirala bosanske muslimane, s ciljem da se Bosna i Hercegovina uključe u hrvatski etnički prostor i postanu dio buduće neovisne Hrvatske. S druge strane, kod Srba se razvija ideja inklu-

zivnog srpskog identiteta koji bi u sebe uključivao i bosanske muslimane, a s ciljem da se Bosna i Hercegovina uključe u srpski etnički prostor i pripoje Srbiji. U otporu hrvatskom i srpskom nacionalizmu koji su se sukobljavali na prostoru Bosne i Hercegovine, u Bosni dolazi do stvaranja autonomnog bošnjačkog nacionalnog identiteta, s ciljem da se afirmira autonomija Bosne i Hercegovine, kako u odnosu na Srbe i Hrvate, tako i odnosu na Osmansko Carstvo i Austro-Ugarsku, s krajnjim ciljem postizanja neovisne države. Hrvatski, srpski i bošnjački nacionalni pokret u Mehmed-paši Sokoloviću pronalazili su uzor i primjer svojih nakana. Jedna od ključnih zajedničkih točaka na kojoj su u svojim različitim pogledima na Sokolovićev život i nacionalno podrijetlo inzistirali Kukuljević, Bašagić i Vukićević jest konstrukt tragične sudbine Mehmed-paše Sokolovića koja se očituje u činjenici da je jedna tako velika povijesna ličnost do svoje veličine došla služenjem interesima “tuđe” države, pri čemu je koncept “tuđinske” države u epohi u kojoj je Mehmed-paša živio krajnje upitan, jer on naprosto nije imao, niti je mogao imati “svoju” državu – njegova država je bila Osmansko Carstvo. U vrijeme kada južnoslavenski narodi konstruiraju projekte svojih političkih nacija i neovisnih država koje bi se mogle nazvati i “njegovima” tako su se preko ličnosti Mehmed-paše Sokolovića koncem XIX. stoljeća prelomile identitetske politike Hrvata, Bošnjaka i Srba.

LITERATURA

- Agoston, Gabor; Masters, Bruce 2009. *Encyclopedia of The Ottoman Empire*. New York: Facts On File.
- Andrić, Ivo 1995. *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Beograd: Prosveta.
- Banac, Ivo 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Globus.
- Bašagić, Safvet-beg 1900. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Bašagić, Safvet-beg 1931. *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Izvanredno izdanje Matice hrvatske za godinu 1931.
- Bogišić, Valtazar 1878. *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. Beograd: Glasnik srpskog učenog društva, knjiga deseta.
- Bosworth, C. E.; Van Donzel, E.; Heinrichs, W. P., Lecomte, G. (ur.) 1997. *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. IX, Leiden: Brill.
- Casale, Giancarlo 2010. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford University Press.
- Ćorović, Vladimir 1997. *Istorija srpskog naroda*. Beograd: Ars Libri.
- Fališevac, Dunja 2001. “Naracija u stihu u doba Moderne (Korpus, žanrovski sastav, tematski svjetovi)”.

Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu. Vol. 27, br. 1, travanj, Zagreb – Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug Split: 78–103.

- Hadžijahić, dr. Muhamed 1990. *Od tradicije do identiteta*. Zagreb: Muslimanska naklada Putokaz.
- Hobsbawm, Eric 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press.
- Hörmann, Kosta 1976. *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini – sabrano Kosta Hörmann 1888–1889*. Sarajevo: Svjetlost.
- Imamović, Mustafa 1998. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod.
- Jelavich, Charles 1992. *Južnoslavenski nacionalizmi – Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus – Školska knjiga.
- Kapo, Midhat 2012. *Nacionalizam i obrazovanje. Studija slučaja Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Kukuljević, Sakcinski Ivan 1886. *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova – Niz životopisa*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kurelac Miroslav 1994. “Ivan Kukuljević Sakcinski – Život i djelo”. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU*. Varaždin: 6–7, 101–116.
- Malcolm, Noel 1995. *Povijest Bosne – kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo: Novi Liber – Dani.
- Malcolm, Noel 1996. *Bosnia: A Short History*, New York University Press.
- Mantran, Robert (ur.) 2002. *Historija osmanskog carstva* (prevela Ema Miljković-Bojanić). Beograd: Klio.
- Nilević, Boris 1996. “O uticaju islamske umjetnosti na pravoslavnu u Bosni i Hercegovini”. *Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke*. Knjiga XVII–XVIII. Sarajevo: Rijaset islamske zajednice, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu.
- Pederin, Ivan 2013. “Kukuljević kao životopisac i povjesničar hrvatske književnosti”. *Kroatologija: Časopis za hrvatsku kulturu*. Vol 3, br 1, siječanj 2013: 90–128, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Refik, Ahmed 2010. *Sokolović – Saputnik sreće i blagostanja*. Prijevod i komentari: Mehmed Remzi Delić. Zenica – Tuzla: Vrijeme & NAM.
- Rizvić, Muhsin 2005. *Književne studije, Bošnjačka književnost u sto knjiga*. Sarajevo: Preporod.
- Samardžić, Radovan 1971. *Mehmed Sokolović*. Beograd: Srpska književna zadruga. III izdanje, 1982, Beograd: Narodna knjiga.
- Skerlić, Jovan 1971. *Studije, Srpska književnost u 100 knjiga*, knj. 67. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Prosveta.
- Stavrianos, Leften Stavros 2000. *The Balkans since 1453*, London: Hurst.
- Vujić, Antun (ur.) 1997. *Hrvatski leksikon L–Ž*, Zagreb: Naklada Leksikon.
- Vukićević, Milenko 1901. *Znameniti Srbi Muhamedanci*, Beograd: štamparija D. Dimitrijevića. Reizdanje: Vukićević Milenko M. 1906. *Znameniti Srbi Muslomani*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Žunić, Dragan 2002. *Nacionalizam i književnost*. Niš: Prosveta.

SUMMARY

SOKOLLU MEHMED-PASHA AND THE SOUTH SLAVIC IDENTITY POLITICS IN THE NINETEENTH CENTURY

The nineteenth century was a period of national awakening in Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina. For all three nations, creating the national identity meant creating national history and myths as well. The iconic personality that reflects this process was Sokollu Mehmed Pasha (1506–1579). Originally from Bosnia, he made a stellar political career in the Ottoman Empire. He was the Grand Vizier from 1565 to 1579, and remained in the office during the reign of three sultans: Suleiman the Magnificent, Selim II and Murad III. According to many historians, he was the most powerful Grand Vizier in the entire history of the Ottoman Empire. The greatness and historical importance of Sokollu Mehmed Pasha were firstly acknowledged in oral tradition, and only after the national awakening in the nineteenth century did his personality come into focus of interest among the newborn national intellectual elite in

Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia. Consequently, three significant historical books were published in Zagreb, Sarajevo and Belgrade between 1886 and 1901, telling the story of the life and career of the Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha. The books are: *Glasoviti Hrvati prošlih vijekova* (Notable Croats of the Past Centuries, Zagreb 1886) by Ivan Kukuljević Sakcinski; *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (A Short Introduction into the History of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 1900) by Safetbeg Bašagić; and *Znameniti Srbi muhamedanci* (Notable Mohammedan Serbs, Belgrade 1901) by Milenko Vukićević. All three authors tried to incorporate Sokollu Mehmed Pasha into their own national tradition: Kukuljević into Croatian, Bašagić into Bosnian and Vukićević into Serbian. Therefore, at the end of the nineteenth century Sokollu Mehmed-Pasha was an iconic personality for national and identity politics of Croats, Bosnians and Serbs, respectively.

Key words: Croatia, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Sokollu Mehmed Pasha, national history, myth